

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2011

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na 21 wa tipheji.

SWILETELO

1. Rhanga u hlaya swiletelo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke lembe leri. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.
3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)
4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B, XIN'WE eka XIYENGE XA C hi ndlela leyi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI
 A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI
 A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO: Hlamula xivutiso XIN'WE

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE
5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).
  - Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
  - Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIKAMBELANTWISISO. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.
6. VULEHI BYA TINHLAMULO
  - Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya 250 – 300.
  - Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya 400 – 450.
  - Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa xikambelantwisiso byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na nkhaqato.

7. Landzelela swiletelo leswi nga eku sunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge xin'wana na xin'wana eka pheji YINTSHWA.
10. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka, u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Kwalomu ka 40 wa timinete

XIYENGE XA B: Kwalomu ka 55 wa timinete

XIYENGE XA C: Kwalomu ka 55 wa timinete

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI		
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:		
Hlawula switlhokovetsetelo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI		
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA
1. Hi le rendzweni – KJ Ngobeni	Xitsalwana	10
2. Dzovo ra mhisi – MM Marhanele	Xikambelantwisiso	10
3. Ndzhaka i ya mina – M Mathebula	Xikambelantwisiso	10
4. Kumbe a ndzo lorha – JM Magaisa	Xikambelantwisiso	10
A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO:		
Hlawula xivutiso xin'wana na xin'wana XIN'WE		
5. N'wina lavatsongo – NJ Maluleke	Xitsalwana	10
6. N'wina lavatsongo – NJ Maluleke	Xikambelantwisiso	10
XIYENGE XA B: NOVHELE		
Hlamula xivutiso XIN'WE*		
7. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xitsalwana	25
8. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xikambelantwisiso	25
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xitsalwana	25
10. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xikambelantwisiso	25
XIYENGE XA C: NTLANGU		
Hlamula xivutiso XIN'WE*		
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xitsalwana	25
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xikambelantwisiso	25
13. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xitsalwana	25
14. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xikambelantwisiso	25
15. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xitsalwana	25
16. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xikambelantwisiso	25

*Tsendzuka leswi: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa xikambelantwisiso. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa xikambelantwisiso eka C. Loko u hlamula xa xikambelantwisiso eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa nghwaju ku kombisa leswaku u hlawurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA NGHWAJU (√)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Switlhokovetselo swa ndzawulelo	1 – 4	2	
(b) Switlhokovetselo swo ka swi nga ri swa ndzawulelo	5 – 6	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	7 – 10	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	11 – 16	1	
Tsundzuka: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa xikambelantwisiso.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILETELO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana **SWIMBIRHI** exikarhi ka swivutiso swa 1 – 4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve exikarhi ka marito ya 250 – 300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ta xi landzela.

Hi le rendzweni – KJ Ngobeni

- 1 **Hi le rendzweni laha misaveni,**
- 2 Hi le rendzweni ra le kaya tilweni,
- 3 **Hi le rendzweni ra vutomi byo bola,**
- 4 Hi le rendzweni ro tsokombela.

- 5 **Vutomi u hi khomele yini?**
- 6 Rihanyu u hi khomele yini?
- 7 Misava u bihise hi yini?
- 8 Rendzo ri lehise hi yini?

- 9 **Ha famba hinkwerhu,**
- 10 Ha tiphina hinkwerhu,
- 11 Ha xanisiwa hinkwerhu,
- 12 Ha tsaka hinkwerhu.

- 13 Rendzo ri lehile,
- 14 **Vo tala a hi nge boxi,**
- 15 Dyambu ri ta pela rendzo ra ha lehile,
- 16 Ha tsaka hinkwerhu.

- 17 Rendzo leri i rheyisisi,
- 18 Rendzo leri i xisiyamani,
- 19 Rendzo leri i xipinyapinya,
- 20 Rendzo leri i ndhasundhasu.

Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa hungu ra xithhokovetselo eka mitila ya 1, 3, 5, 9 na 14.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Dzovo ra mhisi – MM Marhanele

1 Mi nga twi ku xewee!
 2 Loko dyambu ri ku hlwaa!
 3 Lawa i mano ya nhlomi,
 4 Wa ha fukamela vukati,
 5 Loko a ta ku teka u swi twa!
 6 **U ta ku komba na n'wehla wa huku.**
 7 Mikarhi hinkwayo loko vurhonga byi huma,
 8 Marito ya yena ma tsokombela bya sindzu wa swiluva,
 9 Swiluva swa xidengani na swa chochelamandleni,
 10 Kambe loko ri ya ku ri ntlhaa!
 11 **U hundzuka mukhandziyi wa timhisi,**
 12 **U koka no posa tibomo ta vuloyi a nga wisi,**
 13 Hi nkarhi wolowo Buku ya Ntima yi n'wi hlambisa timbilu,
 14 Na vukorhoki bya yena laha mutini byi **vungurile.**

- 2.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)
- 2.2 Nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito "vungurile" eka ntila wa 14. (2)
- 2.3 Eka mitila ya 11 na 12 ku na mbuyelelo wa xitwananisi "U". Xana nkoka wa mbuyelelo hi wihi? (2)
- 2.4 Ntila wa 6 wu ku tisela miehleketo muni? (2)
- 2.5 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku nhlomi yi nyenyetsiwa hi timhaka ta Xikwembu. (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona:

Ndzhaka i ya mina – M Mathebula

- 1 **Ina, ndzhaka i ya mina,**
 2 **I ya mina, i ya mina ndzhaka,**
 3 Ndzi tswaleriwe yona,
 4 Yi ba wa mina mombo,
 5 Ina, swo ntswi, i ya mina.
- 6 Kasi we manana u swendlise ku yini?
 7 U yi avele yini ndzhaka yanga eka switaswifamba?
 8 U endlise ku yini manana wo saseka swonghasi?
 9 Ku ava ndzhaka yanga ndzi lo honoo!
 10 U ndzi tlurisa ndzheko wanga wa mikateko?
- 11 Kasi swona a wu hlupekela yini hi mina?
 12 Kaye wa tin'hwetwi hinkwato leti u ndzi rhwele,
 13 A wu nga endleli leswaku ndzi hlayisa rifuwo raku?
 14 A wu nga endleli leswaku ndzi va khokholo ra wena?
 15 Se ndza ku byela mina – u titlhave hi tlhari!
- 16 Namuntlha u ndzi hlongorile evukosini byaku,
 17 Hikuva se u vehele nghohe yintshwa,
 18 Leyi u khatiweke hi muhlovo wa yona,
 19 Lowu nga riki wa mina hi ku tumbuluka,
 20 Yoo, muhlovo wu ndzi tsonise swo tala!
- 21 **Hambiloko ndzi ku rhandza hi rirhandzu ra nkava na rhumbu,**
 22 **Swi tive leswaku a ndzi nge rivali nsele waku wa xiloyi,**
 23 Swi tive leswaku ndzi venga vahlwanyani va ndzhaka yanga,
 24 Hambiloko u ndzi tsonile hinkwaswo,
 25 Hambiloko u ndzi he ndzhaka ya vusiwana,
 26 Swi tive leswaku ntiyiso wu ta tshama wu ri kona,
 27 Swi tive leswaku misava hinkwayo yi ta tshama yi swi tiva,
 28 **Ndzhaka i ya mina!**

- 3.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)
- 3.2 Xana munhu loyi a tlhokovetselaka laha u titwa njhani? (2)
- 3.3 Xana mbuyelelo lowu wu nga eka mitila ya 1, 2 na 28 wu kombisa yini? (2)
- 3.4 Tshaha ntila lowu kombisaka leswaku munhu loyi u nyangatsiwa hi ku dyeriwa rifuwo ra yena hi ndlela ya tihanyi. (2)
- 3.5 Xana ndzhaka leyi munhu loyi a vilerisiwaka hi yona yi nyikiwile mani? (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xithhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta xi landzela.

Kumbe a ndzo lorha – JM Magaisa

- 1   **A byi ri vusiku bya nhlekanhi,**
 2   A ndzi etele hi tihlo rin'we,
 3   Ndzi vona misava yi andlariwa bya sangu,
 4   Hinkwaswo swa vutomi swi hlangana,
 5   A ndzi ri xirho xa swa vutomi.
- 6   Ndzi vona mifumo yi mbundzuka,
 7   Yi hlanhleka swa tinyeleti to helela empfhukeni,
 8   **Miako ya tintshava yi n'oka,**
 9   Ku pfumaleka na un'we wo hoxa nomo,
 10   A ndzi ri hava nomo na mina.
- 11   Ndzi yimile ndzi halahala hi ku chava,
 12   Ndzi halahala ndzi languta manana Afrika,
 13   Mihloti ya tingana yi lema mahlo bya xilemu,
 14   Ndzi twa rito, rito ntsena;
 15   "Rhandza warikwenu ku kota loko u tirhandza."
- 16   Ndzi halahala ku vona la byeriwa,
 17   Ndzi tlherile ndzi languta manana Afrika,
 18   Nhloko yakwe a yi tika hi tingana,
 19   Swi ndzi vavisile ku vona tihosi ti kasa,
 20   Rito a ri tswongile mongo wa matsolo ya tona.
- 21   Ndzi vona vatshunxeki va nyama va bohiwa hi moya,
 22   Ndzi vona vabohiwa va nyama va tshunxiwa hi moya,
 23   Timpecana ta milenge na mavoko ti vulula,
 24   Timpecana ta byongo ti tsemeka va tshunxeka,
 25   Ndzi va vona va tlalamba hi ntlalambo wa vumunhu.
- 26   **Ndzi langutile ndzi vona nkwangulatilo,**
 27   A ndzi hatlangi ku twisisa nhlamuselo ya wona,
 28   Ndzi tlhele ndzi twa rito, rito ntsena,
 29   "Lowu i mujeko wa nhlanguano wa vumunhu"
 30   Ndzi te embilwini wu tlula mijeko ya misava.

- 4.1   Nyika mongo wa xithhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)
- 4.2   Mutlhokovetseri u vula yini eka ntila wa 1 loko a ku "**A byi ri vusiku bya nhlekanhi**"? (2)
- 4.3   Xana "**miako ya tintshava**" eka ntila wa 8 yi yimela yini eka xithhokovetselo lexi? (2)

- 4.4 Xana mhaka leyi mutlhokovetseri a vulavulaka hi yona eka xitlhokovetselo lexi ya n'wi tsakisa kumbe ya n'wi khunguvanyisa ke? Tshaha ntila wun'we eka xitlhokovetselo ku seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 4.5 Xana mhaka leyi nga eka xitlhokovetselo lexi yi kongomisiwe eka tikonkulu rihhi? (2)
[10]

NA

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U HLAMULA XIN'WE)

- Hlamula XIVUTISO XA 5 KUMBE 6.
- Nhlamulo ya xivutiso xa 5 a yi ve exikarhi ka marito ya 250 – 300.

XIVUTISO XA 5: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

N'wina lavatsongo – NJ Maluleke

- 1 N'wina lavatsongo,
2 **Mi nga languti hi ku monya,**
3 **Mi monya mananga ya vukhale,**
4 Mananga ya mpandhla na timpfi,
5 **Lama nga lo mbuku, emahlweni.**
- 6 Na wona ma na masiku,
7 **Masiku yo nyuka mafurha,**
8 Mafurha ya vuntshwa, ya bombo.
- 9 **Na le ka n'wina mbewu yi kona,**
10 Mbewu ya mananga,
11 Mbewu ya tinhloko to basa,
12 Mi rhendzeleka na yona,
13 Tanihi nyoka,
14 Yi rhendzeleka na vuxungu, swidlayi,
15 Leswi nga yi dlayaka na yona.

Kombisa hilaha mutsari a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo eka mitila ya 2, 3, 5, 7 na 9. [10]

KUMBE

XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO

Tihela u hlaya xitlhokovetselo lexi nga eka XIVUTISO XA 5 kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga laha hansi.

- 6.1 Nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi hi mitila leyi nga tluliki MUNE. (2)
- 6.2 Nyika nkongomelo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 6.3 Xana rito "**vuxungu**" eka ntila wa 14 lowu nge: "Yi rhendzeleka na vuxungu, swidlayi," ri vula yini ku ya hi mavulavulelo ya masiku hinkwawo? (2)
- 6.4 Hlawula nhlamulo YIN'WE leyi faneleke eka tinhlamulo leti nyikiweke laha hansi. Tihela u tshaha ntila eka ndzimana ya 1 ku seketela nhlamulo ya wena.
Eka xitlhokovetselo lexi mutsari **o tshinya/ o hlekula/ o lerisa.** (2)
- 6.5 Xitlhokovetselo lexi xi kongomise eka vanhu vahi? (2)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Xiya marito lama nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ta landzela.

Ku tiyisela swa pfuna.

Kombisa ntiyiso wa marito lama nga laha henhla u kongomisa eka leswi swi humeleleke Chavalala eka tsalwa.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

"He Nkanyani," ku vitana Ngobeni a ri karhi a basisa muchini a nga si sungula ku wu tirhisa. "U xi vonile Nyeleti, xi vuyile entirhweni?"
 "Nyeleti!" ku hlamula Nkanyani.
 "Tinhlole se ti ba mitsatsu nandzuwe," ku hlamula Ngoveni.
 "Ku huma mhiri ku nghena mamba. Nyeleti xi vuyile ku nghena Maceke."
 "I mhaka liya phela," ku vula Nkanyani. "Mhaka liya ya Boso ya ku yiva cheke. A swa ha fambisi leswi a ku ehleketisiwe xiswona ..."
 Gabaa! N'watimhaka Nsatimuni! Mpfhuka a nga tumbela exikamaranini lexiya va vekaka kona mikukulu. U le ku tweni hinkwato. U chava na ku humela ehandle hikuva vafana lava va ta miyela.

- 8.1 Mhaka leyi ya le mixanatsini leyi a yi khumba timhaka ta cheke a yi fanele yi famba hi ndlela yihi? (2)
- 8.2 Nkanyani na Ngoveni va vulavula mhaka leyi va ri kwihi? (1)
- 8.3 Va ri: "Mhaka leyi a ya ha fambisi xiswona leswi a yi fanele yi fambisa xiswona." Mhaka leyi a yi fanele yi famba njhani? Hlamusela. (3)
- 8.4 Boxa mavito ya van'wana VAMBIRHI lava a va ri kona le mixanatsini loko ku buriwa timhaka leti ta cheke. (2)

- 8.5 Hi mitila leyi nga tluliki MINHARHU hlamusela vumunhu bya Mkhari. Seketela hi timhaka leti kumekaka etsalweni. (3)
- 8.6 I mani boso leyi ku vulavuriwaka hi yona eka ntshaho lowu naswona a a ri xirho muni laha femeni ya PPE eGiyani? (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ku ku whii! Va langutana hi mahlo. Milomu ya Mathebula yi ri karhi yi tshavatana bya mimpfindlopfu. Rhoda, wanhwana loyi a nga le ku amukeriwaka kona vayeni a vitana phorisa ra vuhlayiseki, roleri ri tirhaka kwala hodela a ri byela leswaku ri pfa ri tlhava tihlo hikuva ku nga va na ku gwabana ka tinkuzi.

"Mina a ndzi vona onge ndhawu leyi hi nga eka yona a yi na xihundla," ku vula Hlongwane. "A swi antswi hi ya kun'wana laha hi nga ta va hi ri exihundleni?"

"Xihundla xa yini?" A vulavula hi milomu yo tshavatana bya khwiri ra homu loko yi yevuriwa. "Xihundla xa yini? *I want to kill you in public!*" A ba tafula. "Phela sweswi ndzi huma emaphoriseni."

- 8.7 Xana Mathebula a a hlundzukisiwa hi yini ku kala milomu ya yena yi tshavatana? (2)
- 8.8 Mathebula u vula leswaku u huma emaphoriseni. Xana a a ya endla yini? (2)
- 8.9 Navela a a ri munhu wa matlotlo. Seketela mhaka leyi hi ku paluxa swendlo swa yena leswi humelelaka etsalweni. (2)
- 8.10 U dyondza yini hi matikhomelo ya Hlongwane entirhweni? (2)
- 8.11 Loko Hlongwane a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini naswona hikokwalaho ka yini a wu ta n'wi nyika xitsundzuxo xolexo? (3)
- 8.12 I mani loyi a nga tirhisiwa ku fojara misayino ya Chavalala na Brooks eka cheke leyi ku vulavuriwaka hi yona? (1)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9: XITSALWANA**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, hlamula xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C.

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Xiya marito lama nga laha hansi, kutani u hlamula xivutiso lexi nga ta landzela.

Mufundhisi Tlhomandloti u lava ku hetiseka eka vana vakwe ivi a nga ku kumi kutani a fa hi mbitsi.

Kombisa ntiyiso wa marito lama u ri karhi u kongomisa eka leswi humelelaka etsalweni.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

"Madambi, xana a wu swi tsakeli loko hi tshamile hi bula hi Xitsonga, hi ri vatukulu va Machangana, ku nga ri na rimitsu rimbe exikarhi ka hina? U tsakela leswaku xihlovo lexi tengeke hi mati ya Vutsonga xi vindlusiwa hi tihlo ra Madambi wa ka Tlhomandloti, n'wana wa Mufundhisi loyi a chawiwaka matlhelo hinkwawo, loyi marito ya yena ya tshembiweke hi wansati na wanuna, xiputsa na xikhalabyana?"

- 10.1 I mani a vulaka marito lama nga laha ka ntshaho lowu? (1)
- 10.2 A ku lo humelela yini ku kala ximunhuhatwa lexi xi vula marito lawa? Hlamusela. (3)
- 10.3 Loko va ri karhi va burisana na tata wa yena, Madambi u hele a vula yini? (2)
- 10.4 U nga vula yini hi mavulavulelo ya ximunhuhatwa lexi vulavulaka eka ntshaho lowu hi tlhelo ra mavonelo ya xona ya swilo evuton'wini? (2)
- 10.5 I yini lexi xi kombisaka leswaku Madambi a a nga pfumeli hi mbilu ya yena hinkwayo ku tshika ku teka Soluka loko tata wa yena a n'wi tsundzuxa ku endla tano? (3)
- 10.6 Xana wena u dyondza yini hi vumunhu bya Mufundhisi Tlhomandloti? (2)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

N'wananga, u fanele ku chivirika, u dyondza hi matimba ya wena hinkwawo, hikuva ku va rivoningo ra vanhu, ku va muleteri na muhleteri wa varikwenu swi lava ku kululeriwa nyuku. U vona vanhu masiku hinkwawo va fika laha kaya va ta kombela ku layeriwa vana, ku tsundzuxiwa hi swa milombyana ya swihlangi, timholovo ta mindyangu, va le makhotsweni na leswi va faneleke ku fambisisa xiswona milandzu ya vona etihubiyeni ta Valungu," ku vula Mufundhisi hi mbilu yo hlomuka.

- 10.7 Xana marito lama a ya kongomisiwa eka mani? (1)
- 10.8 Xana munhu wa kona a a lo endla yini ku kala a byeriwa marito lawa? (2)
- 10.9 I yini lexi a xi endla leswaku munhu loyi a va xirhandzwa xa vatswari va yena? Boxa swilo SWIMBIRHI. (2)
- 10.10 Mavulavulelo ya Mufundhisi ya kombisa yini ku ya hi ntshaho lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 10.11 Boxa xivangelonkulu lexi endleke leswaku munhu loyi ku vulavuriwaka na yena a wela endzingweni. (2)
- 10.12 Loko ximunhuhatwa lexi ku vulavuriwaka na xona a ku ri munghana wa wena a wu ta xi tsundzuxa yini naswona hikokwalaho ka yini a wu ta xi nyika xitsundzuxo xolexo? (2)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve kwalomu ka 400 – 450 wa marito.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: Mina ndzi wanuna a ndzi mufana: Xivongo ndzi Makhuvele. Ndzi mhuti ya mona. Swa mina a swi ndzi sasekelangi eku sunguleni. Ndzi huma eBileni Masia kambe se ndzi tekile mapasi ya haleno, kutani ndzi tilavela na ndhawu yo aka eka yona. Loko u swi twisisa leswaku ndzi ku teka, mina se ndzi tilulamisile. Ndzi ta ku endla nsati wa mina leswaku hina vambirhi hi hlayisana.

Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, seketela marito lama nge: "**ku lehisa mbilu evuton'wini swa pfuna**", u kongomisa eka leswi humeleleke Mavhavaza.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

SOFIA: I sona leso Machangana boy sa cinca bito la sona la Chauke.

MAVHAVAZA: Chauke se a hundzuka Chanki.

SOFIA: Ja, ja, ja - I sona bito la sona i Livhiti Sheks Chanki.

- 12.1 Xana "Livhiti Sheks Chanki" swi vula yini hi Xitsonga? (2)
- 12.2 Hikokwalaho ka yini Machangana a va rhandza ku cinca swivongo swa vona loko va ri emadorobeni? (3)
- 12.3 Xana Sheks a a ri na vuxaka byihi na Sofia? (1)
- 12.4 Xana maendlelo ya Matanato ya kombisa yini hi hanyelo ra yena? (2)

- 12.5 Xana Mavhavaza i munghana wa njhani ke? (2)
- 12.6 Nyika switsundzuxo SWIMBIRHI leswi nyikiweke Matanato hi munghana wa yena. (2)
- 12.7 Xana Matanato u endlile yini ku komba ku amukela leswi a tsundzuxiweke swona hi Mavhavaza? (1)

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MATANATO: Ndzo biwa ndzi sukumetiwa, se hiloko ndzi tsutsumela le xitokofeleni. Loko ndzi nghena, vavasati vo bahasaa, va tsutsuma va ya tumbela. Hiloko Rhoda a tsutsumela le ka makwavo wa yena a ya lomba buruku na hembhe leswi ndzi nga ta ndzi ambele swona mixo lowu. Suti ya mina leyo durha ni tintanghu va tekile vatsotsi.

MAVHAVAZA: Se le vukweni bya wena va te yini xana?

- 12.8 Hikokwalaho ka yini vavasati va tsutsumile loko va vona Matanato? (1)
- 12.9 Xana Matanato a a ri kwihhi loko a ta hlangana na khombo ro khutuziwa? (1)
- 12.10 Xana Matanato u pfuniwile hi mani naswona hi ndlela yihi? (2)
- 12.11 Xana mali leyi Matanato a a yi kumile exitokofeleni u yi tirhisile yini? (2)
- 12.12 Xana wena loko a wu ri Matanato endzhaku ka ku humelela hi mhangu leyi nga n'wi humelela a wu ta va wa ha tshamile elokhixini u ya emahlweni no nwa byalwa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 12.13 Wena u vona xitokofela xi ri na nkoka eka vanhu lava xi tlangaka ke? Seketela nhlamulo ya wena. (3)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 13: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Xiya xivuriso lexi xi nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi xi nga ta xi landzela.

Nhompfu a xi nuheti.

Nyika nhlamuselo ya xivuriso lexi, kutani u kombisa hilaha xivuriso lexi xi tipaluxaka hakona eka tsalwa leri loko u xiya ku vitaniwa ka Boneka hi N'wa-Vusika leswaku a ta n'wi pfuna ku hlayisa n'wana wa yena Fambeleni.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO****VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

XIKWENI: (A vitana nsati wa yena lowa vumbirhi) N'wa-Vukwele!

N'WA-VUKWELE: (A ri karhi a monya a huma endlwini) Xewee!

XIKWENI: Wa n'wi vona n'wana luya N'wa-Vusika a nga kala a ku hlevelanyana hi yena naa?

N'WA-VUKWELE: (A ri karhi a hangalasa mavoko) Mina a ndzi lavi ku tekeriwa nuna mina hi munhu loyi wo ka a nga nyawuli na tiphadi ta yena.

- 14.1 Xana i mani loyi Xikweni a n'wi tivisaka eka N'wa-Vukwele? (1)
- 14.2 Xikongomelo xo ta ka munhu loyi a tivisiwaka eka N'wa-Vukwele a xi ri xihl? (2)
- 14.3 Nsati wa Xikweni lowo rhanga a a ri mani? (1)
- 14.4 N'wa-Vukwele a a ri na vana vangani? (1)
- 14.5 Hi ku vona ka wena, i yini lexi a xi endla leswaku N'wa-Vukwele a chava ku tekeriwa nuna hi munhu loyi, hambileswi a a vula leswaku munhu wa kona a nga nyawuli? (2)
- 14.6 Mikarhi yo tala leswi munhu a swi chavaka ngopfu evuton'wini u tala ku hlangana na swona. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi ku hlamusela hilaha N'wa-Vukwele a humeleriweke hi mhaka leyi a a chava yona eka n'wangulano lowu. (4)
- 14.7 Xana vito ra N'wa-Vukwele ri fambelana njhani na swiendlo swa yena? (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi swi nga ta landzela.

MABALANI: Mi pfuniwa hi yini?

BONEKA: Ndzi tele ku ta xava yindlu kwala lokhixini ra Bush.

MABALANI: Mi lava ya tikamara tingani?

- 14.8 Xana nhlamulo ya Boneka eka xivutiso xa vumbirhi xa mabalani yi vile yihi? (2)
- 14.9 Xana yindlu leyi Boneka a a lava yona, a yi koxa mali muni? (1)
- 14.10 Hikwalaho ka yini Boneka a tekile xiboho xo xava yindlu eBush? (2)
- 14.11 Boneka u humesile mali muni eka siku leri? (1)
- 14.12 Mali leyi Boneka a xaveke hi yona yindlu a a yi kuma kwihhi? (1)
- 14.13 Boneka a a tiyimiserile ku tshama vutomi bya yena hinkwabyo eka yindlu leyi a yi xaveke eBush. Xana i yini lexi endleke leswaku a hluleka ku fikelela xikongomelo lexi? (2)
- 14.14 Hlamula u ku "hi swona" kumbe "a hi swona", kutani u seketela nhlamulo ya wena. Boneka u byerile mabalani ntiyiso loko a n'wi vutisa leswaku nuna wa yena u kwihhi? (3)
- [25]

KUMBE

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NLANGU: I MHANGU KU TILAVELA

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

TRYPHINA: (*A ri karhi a rila*) Yoo, ndzi tidlele minoo! Yoo, vana va mina vo fa na mafurha ya vonoo! Yoo, hambu a ndzi ku ndzi endla yini minoo! ...

Ku titoloveta ku kuma rifumo hi ndlela yo ka yi nga fanelangi mikarhi yin'wana swi nga ku ngenisa ekhombyeni. Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa hilaha Tryphina a weleke ekhombyeni hakona.

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: VA TSHIKA XO KOMA HI VOKO**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

ALBERT: Swi lo yini kasi ka mama? U nga ndzi ...

BIHAMIRI: Swi ri Xichangana a wa ha xi tivi na vona. Ndza nga pfanga no hambana na wena ndzi tiyela lahaya eBendstore hi njinjinji ya mina ya 4x4 ndzi ya bela hi moya.

- 16.1 Boxa ndhawu leyi mhaka leyi yi humelelaka eka yona. (1)
- 16.2 Xana vuxaka bya swimunhuhatwa leswi hi byihi? (1)
- 16.3 Ku ya hi ntshaho lowu nga laha henhla, wena u vona ongeti swimunhuhatwa leswi a swi hanyisana njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 16.4 Kun'wana kwala ka ntlangu lowu hi twa Bihamiri a ku:
 "... Phela na loko va tsala *external*, loko ndzi vona leswaku phepha ra kona ra tika ndzi endla tipulani to va byela loko ndzi ri ni nkateko wo ku ri mina ndzi tsarisaka siku ra kona."
 Xana mhaka leyi yi hi paluxela yini hi matirhelo ya Bihamiri? Seketela nhlamulo ya wena. (3)
- 16.5 Hi ku vona ka wena, hikwalaho ka yini mutsari a thyile ntlangu lowu nhlokomhaka ya "Va tshika xo khoma hi voko"? (2)
- 16.6 Boxa dyondzo leyi u yi kumaka eka xihungwana lexi. (2)

NTLANGU: I MHANGU KU TILAVELA

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

ELLA: U tiendlisela yini? U vula ku a wu n'wi tivi Soviet loyi wa xigangu xa mina xa phorisa loyi a nga endla ku mina na Derick hi hambana? Futhi songa rigogo ra ha tsakama Peter hikuva Soviet a nga yi twi nsimbi, loko o fika a ku kuma la ku ta nun'hwa! Huma, huma, huma kunene, (*a n'wi susumeta*) huma mani hwe, Peter wa kona! Huma!

- 16.7 Xana xivuriso xa "Songa rigogo ra ha tsakama" xi vula yini? (2)

- 16.8 Ximunhuhathwa lexi xi vulavulaka laha ka ntshaho lowu i mukwana wa xinyayi. Kombisa mhaka leyi hi ku paluxa mona lowu xi nga endlela Peter wona. (4)
- 16.9 Mhaka ya Peter na Valerie yi ahluriwe njhani? (2)
- 16.10 Xana xikongomelo xa ntlangu lowu hi xihhi? (2)
- 16.11 Peter a a ri yini entirhweni? (1)
- 16.12 Boxa nkongomelo wa ntlangu lowu. (2)
- [25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80